

ЛІТЕРАТУРА – СПРАВА ЖИТТЯ ДМИТРА ІВАЩЕНКА



Статтю присвячено викладачеві Луцького педагогічного інституту, лідеру-ві дисидентського руху 60-х років на Волині, керівникові літературних студій, педагогові Дмитру Іващенко. Подано його біографію, фаховий і життєвий досвід.

Ключові слова: література, пізнання, творчість, інтелектуальна свобода.

Хмелюк Майя. Література – дело жизни Дмитрия Иващенко. Стаття посвящена преподавателю Луцкого педагогического института, лидеру дисидентского движения 1960-х годов на Волыне, руководителю литературных студий, педагогу Дмитрию Иващенко. Представлена его биография, профессиональный и жизненный опыт.

Ключевые слова: литература, познание, творчество, интеллектуальная свобода.

Khmeliuk Maya. Literature – Dmitry Ivashchenko' Cause of Life. This article devoted to the teacher of Lutsk Pedagogical Teachers' Training Institute, a leader of the dissident movement 1960th years in Volyn, the head of literary studies Dmitry Ivashchenko. Represented his biography, professional and life experience.

Key words: literature, cognition, creativity, intellectual freedom.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дмитро Полікарпович Іващенко (08.11.1919–12.07.2004 рр.) з того покоління, яке пройшло крізь страшний голодомор 1932–1933 рр., лихоліття війни 1941–1945 рр., переслідування, пристосування в далеких краях. Він був наділений такими рисами вдачі, які допомагали виживати. Його життєпис, здобутки й невдачі описані ним самим в «Автобіографії», щоденникових записах, спогадах, листах, художній табірній прозі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Ще за життя Д. Іващенко, з нагоди відзначення його вісімдесятиліття, О. Потурай опублікував статтю «Школа вчить, виховує – життя», у якій окреслив засади освітньої теорії та практики педагога [6]. Про діяльність Дмитра Іващенко як українського інтелігента середини 60-х років наявна інформація в монографії С. Лиса «Слово поза цензурою» [5]. Із матеріалами слідств, протоколами огляду вилучених документів Д. Іващенко, вироком Волинського обласного суду можна ознайомитись у книзі «Реабілітовані історією» [7]. Про Дмитра Полікарповича принагідно згадується в розлогій газетній статті письменника і дисидента Є. Сверстюка «Волинська аудиторія шістдесятників», приуроченій С. Забужкові як людині, якій довелося жити в умовах «зіпсутих стосунків і страшеної павутини лжі і провокацій» [8]. Багатьом довелося жити серед заціпленої тотальної одностайності й нелегко було зберегти хоча б окремішності автентичності й бодай натяк на гідність.

Ми повертаємося до покоління шістдесятників і вбачаємо в них свою основу. Повертаємо сторінки їх біографій Україні. Вчимося цінувати своїх. Поки що тих, що вже історія.

Біографія завжди була важливим елементом у літературі й літературознавстві. Кожен автор може написати лише одну автобіографію, а біографій може бути кілька, тому що вони подаються поглядом зовнішнього спостерігача. Стисла біографія Д. П. Іващенко, написана його дружиною, є достовірною та фіксує не деталі щоденного життя, а вплив його інтересів на особистий розвиток, становлення дружини як фахівця [3, 146–148].

У Луцьку Дмитро Полікарпович знаний як педагог, що потерпів від радянської системи, хоча сам про це нікому не нагадував. Виходець із Полтавщини, став не байдужим до Волині. Після десятилітнього перебування в Луцьку зробив такий останній, сповнений романтики і оптимізму, запис у своєму тюремному щоденнику 26 березня 1966 р. «Прощай, сивий Луцьку, прости свого невдачу-приблуду! Ще йтиму не раз твоїми зеленими вулицями, дихатиму твоїм ароматним вечірнім повітрям, любоватимусь твоєю замріяною красою. Любоватимусь! Але чи питиму її – не знаю. До побачення, моя люба Волинь!» [7, 507].

Насправді Д. Іващенко зробив значний внесок у відкриття Луцького вчительського інституту та вплив на розвиток української філо-

логії, літератури загалом, у Луцькому педагогічному інституті імені Лесі Українки, де працював із 1955-го до 1965 р. Спеціальність філолога Дмитро Іващенко здобув в Одеському університеті. У часи його навчання (кінець 30-х років ХХ ст.) на українському відділі українська мова не звучала, її студенти чули тільки на лекціях з української мови і літератури, а навіть літературознавство, мовознавство, педагогіка, психологія читалися російською мовою. Достатньо було лише кількох провідних кваліфікованих фахівців, щоб посіяти в душах студентів багато зерен, із яких проростала любов до України. Такими, за спогадами Д. Іващенко, були Ф. Шумлянський, А. Недзвідський.

У педінститут Дмитро Іващенко прийшов працювати вже з досвідом викладання літератури в школі, звідки в нього традиція ділитися своїми думками про прочитане. Цього вимагала шкільна аудиторія, яка в повоєнний період була зазвичай старшою за віком. Так само мало використовували плани і програми, розроблені в минулому, тому освіта ґрунтувалася на імпровізації, ідеях.

Д. Іващенкові було запропоновано викладати методику й радянську літературу. «Це був період, коли повіяло хрущовською відлигою. Я з захопленням сприймав появу творів шестидесятників, особливо – В. Симоненка, М. Вінграновського, Л. Костенко, І. Світличного, І. Драча. Хотілося донести ці нові віяння і до студентів. І не помітив, як відлига перетворилась в ожеледицю. І підсковзнувся», – так писав викладач в «Автобіографії» [1].

Було бажання осягнути світ сучасної літератури, яке збагачувало й надихало, адже для людини природно прагнути пізнання. Так книги, тексти, художня література ставали захопленням і справою життя Д. Іващенко.

У цей час поширювалася самвидавна література, центральними творами якого були «Інтернаціоналізм чи русифікація» І. Дзюби, «Остання сльоза», «Іван Котляревський сміється» Є. Сверстюка, «З приводу процесу над Погружальським» (автор невідомий). Ініціаторами прочитання й популяризації цієї літератури стали В. Мороз, Д. Іващенко. Оскільки влада таку літературу розцінювала як антирадянську, то 1 вересня 1965 р. КДБ у Волинській та Івано-Франківській областях порушило кримінальні справи проти двох лідерів дисидентського руху – В. Мороза і Д. Іващенко.

Серед статей, які Дмитро Іващенко поширював студентам, літстудійцям, одностудійцям, були «Українська освіта в шовіністичному

зашморзі», «Лист до письменниці Ірини Вільде та її земляків, які не бояться правди», «Відповідь матері В. Симоненка Щербань Г. Ф.». Він перефотографував та зробив копії книг І. Кошелівця «Сучасна література в УРСР» та М. Прокопа «Україна і українська політика Москви», видрукувані в Мюнхені [5, 32]. Професіоналізм вимагав багатопланових підходів до справи, типологічних співставлень, аналізу явищ, розширення кругозору. Очевидно, викладач хотів створити чітку картину про українську історію, літературу. Крім того, зауважувати нове завжди цікаво. Це викликало в одних непорозуміння і занепокоєння, а в інших – порив, творче піднесення. Сам викладач на творчість мав небагато часу: його поглинала робота просвітницька й самоосвітня.

Можна зрозуміти обставини, у яких працювали викладачі в Луцьку кінця 50-х – середини 60-х років. У місцевій періодиці книжкові новини пропагували зрідка, а про видатних людей (композиторів і співаків, дослідників і мореплавців, полководців і революціонерів) публікували дописи, як правило, до столітніх ювілеїв. Очевидно, робилися замовлення в критиків, мистецтвознавців, істориків, до яких Д. Іващенко не належав. А втім, у «Радянській Волині» за 12 січня 1964 р. знаходимо його ювілейну статтю «Поет, трибун, громадянин» про В. Еллана (Блакитного), у якій автор відзначив спільні риси поета з біографією і творчістю раннього П. Тичини, проаналізував поезію в прозі «Україні» на рівні поезики, простежив шлях громадянина революційних днів молодії України.

Лекції, семінари, колоквиуми Дмитра Полікарповича в педінституті починалися із творчості унікальних О. Богачука, К. Шишка, Л. Ковальчук, І. Чернецького, Й. Струцюка. Своїм розумом, талантом Д. Іващенко умів привертати студентів до щиролюдських ідеалів, виховував у них загальнолюдські цінності. Він був прихильником літератури високої, а не популярної. Можна назвати, і не безпідставно, навчально-викладацьку працю Д. Іващенко якісною, сповненою пізнання і натхнення. Був «вчителем учителів» (вислів В. Вербича) і одночасно вчився, розвивав у собі зародки інтелектуальної свободи суджень та спостережень.

Уже 1965 р. біографія Дмитра Іващенко була настільки емоційно й інтелектуально пережитою, що коли під час допитів побачив її записаною, то в щоденнику відзначив: «Добре, що не потрібно її роз-

повідати. Хто не пережив того, що я, той ніколи не зрозуміє, як важко розповідати свою власну біографію» [4, 14]. Становище України, на жаль, не в передових загонах людства, становище творчих одиниць тут – не найлегше у світі.

Своїм літературним й освітнім устремлінням Д. Іващенко не зрадив у Мордовських таборах. Його щоденники – це відверта розповідь про переживання і відчуття, це рефлексії про події, самокоментарі пережитого, аналіз прочитаного. Заслуговує уваги його оцінка характеристики, виданої керівництвом інституту; подальше ретельне вивчення різноманітної інформації, висловлювання особистісного ставлення до прочитаного, до написаного колегами по праці. «Перечитав деякі статті із журналу “Українська мова і література в школі” (№ 11, 1965 р.). Радий за Ларису Павлівну і маю до неї зависть (хоч ця риса мені взагалі не властива). Стаття її може не стільки цікава змістом, щоб нею захопитись особливо. Але в ній я цілком пізнаю нашу всіма шановану Ларису Павлівну з її винятковою працездатністю, цілеспрямованістю» [4, 14]. Така нотатка вияскравлює особистості, освітні ресурси тодішнього інституту.

Із книгами Д. Іващенко не розлучався впродовж усього життя. Писав сам. Його табірна проза «Від Луцька до Явасу» продиктована життєвими обставинами. Три розділи оповіді «В заграбованому вагоні і пересильних тюрмах», «За колючим дротом», «Зеківські будні» містять вражаючі картини тюрем, камер, бараків, глибокі психологічні характеристики наглядачів і ув'язнених. Описані події достовірні, їх учасники реальні. У книзі зображено взаємини, які нищать людину, а також миттєвості тієї правди, що вивільняє. В умовах неволі Д. Іващенко вмів бачити досконалість природи, створеної Всевишнім, та її добротворчу таїну: «...Весняні ночі. Чисті, зоряні, тихі. Вікна в цеху відкриті. Крізь них вривалося свіже, змішане з ароматом хвої повітря...» [7, 516]. Тільки вільна духом людина могла дозволяти собі отак ширяти думками й водночас самозосереджуватися, підніматися над обставинами і водночас їх мужньо сприймати, бути самим собою. Документалізм, автобіографізм, художність – основні риси табірних оповідей-споминів.

Одноманітність, нудьгу, повільний плин часу в таборах Дмитро Іващенко заповнював спостереженнями, літературною творчістю. І навіть у примусове ремесло вкладав усю свою душу – і воно підно-

силося до творчості. Умів по-справжньому сприймати культуру. Зберігся екслібрис роботи П. Заливахи, з яким Д. Іващенко заприятелював у Мордовських таборах. На ньому зображені шабля і дівчина в українському вбранні у віттях верби – символи, близькі й дорогі чоловічому серцю.

Повернувшись на Волинь, учителював, надсилав листи, сповнені тепла, друзям. Зберігся в архівах хвилюючий, вражаючий багатством інтонацій лист, писаний із Поромова 24.12.1967 р. Світличній Надії Олексіївні, автор якого постає мрійником і виразником благородності. Дмитро Полікарпович ніколи не вдавався до лихослів'я, хоч на своєму життєвому шляху не раз чув «п'ятиповерхові» висловлювання. Не терпів бруталності. Був толерантним у повсякденному спілкуванні. Мова його творів багата, кожне слово правдиве. Умів викладати свої ідеї цікаво, ґрунтовно. По-сковородинськи пізнавав себе. Люди хочуть знати правду, а вона починається із саморозкриття і відвертості. Д. Іващенко вмів чути себе українцем, вмів виявляти свою любов не потоками фраз, а тихою працею.

Дмитро Іващенко – педагог за покликанням, пріоритети якого були вищими, ніж погоня за рейтингами й першість на п'єдесталі псевдопошани. Ніколи не хвалився учнями і їхніми здобутками, але в нього були справжні учні, які завдячують зустрічі з ним. В. Вербич, журналіст, педагог, письменник, у новій книзі поезій «Диво незбагненне» пише про своє спілкування з О. Потураєм, Д. Іващенко, яке «завше дарувало нові теми, допомагало сприймати літературний процес у найяскравіших (принаймні, як тоді здавалося) іменах.

Відтоді саме життя почало сприйматися як тема для ословеснення. Прошкуючи Іваничами, ми дискутували, читали вірші (свої і чужі), в ролі екзаменатора Дмитро Полікарпович Іващенко (людина-легенда, жива енциклопедія, літературознавець – після позбавлення права викладати в Луцькому педінституті, після заслання він учителював у Поромівській середній школі)» [2, 50].

Сім років Д. Іващенко працював у Луцькій школі-гімназії № 21, де також вів літературну студію «Первоцвіт», зараз їй присвоєно його ім'я. Учні-літстудійці брали участь у літературних конкурсах та захистах наукових робіт Малої академії наук. Пригадую парадокс. Учениця студії аналізувала творчість поета, вірші якого були посередні, а їхнє тлумачення завдяки дитячій уяві й професійності керів-

ника ставало унікальним. Д. Іващенко робив усе професійно, талановито, зі смаком. Він упорядкував за тематичним принципом альманах віршів «Первоцвіт» (Луцьк : Надстир'я, 1994. – 24 с.), автори яких за віком ледве досягли ранньої весни, але задумалися над дорослими проблемами, одвічним питанням: «А що воно таке – життя це?» Серйозність змісту й відшліфованість мови прийшли до учнів від учителя, який аж ніяк не завдав шкоди художньо-літературним ініціативам і обдарованим персоналіям.

Учитель умів організовувати спільну з учнями справу, а не запроваджувати диктат, не нав'язував іншим свій більший досвід і ширший кругозір. Як і під час викладання української літератури в педінституті, так само пізніше пропонував охочим літстудійцям рідкісні літературознавчі праці, наукові розвідки М. Грушевського, Д. Донцова, М. Коцюбинської, М. Ласло-Куцюк. Допитливим (бо чи можна всіх навчити творити культуру?) після спілкування з учителем доводилось іншими очима дивитися на літературу і навіть на земне життя. Його сприймали таки захоплено і з повагою.

Лаконічно-фотографічний спомин вчительки школи-гімназії № 21 М. Болотнік про свого колегу по праці ніби узагальнює справжність життєпису і хвилює своєю невігданістю: «У моїй пам'яті Дмитро Полікарпович залишиться назавжди глибоко інтелігентною людиною. Дуже доброю і мудрою. Вчителем, який щедро дарує бажані скарби своєї душі дітям... Життєлюбом, небайдужим до всіх добрих і поганих проявів життя. Людиною з нестаріючою душею. Таких, мабуть, небагато».

Свого часу Д. Іващенко подарував саморобний альбом та дві книги своїй племінниці Л. Обухович. Це історичний роман Д. Мордовця «Гетьман Мазепа», що вийшов у видавництві «Ока» в Коломиї 1924 р., і 12-й том повного зібрання творів Т. Шевченка «Пластична творчість Т. Шевченка» зі 160 репродукціями й дослідженнями Д. Антоновича, В. Січинського й П. Зайцева, виданий Українським науковим інститутом (Варшава; Львів, 1937). Ці книги не тільки позначилися на світобаченні дівчини, нині кваліфікованої художниці-реставратора ікон, а й стали сімейною реліквією. І зрештою, книги – найкращий подарунок, особливо коли вони вручені своєчасно, адже, переставши читати, перестаєш думати.

Дмитро Полікарпович віддав Волині 54 роки сумлінної педагогічної праці, не зраджуючи своїм ідеям, прагненням, хоч зазначав, що його життя далеке від ідеалів. Але в кого воно зразкове? Поруч із ним ішла його дружина Віра Іващенко, вчитель української мови і літератури. Упродовж життя кожен із подружжя доклав багато зусиль до організації культурно-мистецьких справ та просвітницької роботи. Вони визнавали важливість освіти для формування культурних цінностей, завжди провадили політику патріотизму, вчили нас бути повноцінними. К. Шишко – один із найцікавіших поетів Луцька і студент Д. Іващенко – недаремно присвятив Вірі Лукашівні і Дмитрові Полікарповичу акростиhi, у яких окреслив кожен крок ліричних героїв до Мрії, їх життєлюбство, порив до дії, розчарування як здобуток, передчуття оновлень і ясних світань. Волинь не раз висловлювала вдячність талановитому пришельцю з далекого полтавського села. У Луцьку одна з вулиць міста носить його славне ім'я.

Висновки. Будь-який поступ, спрямований до нових ідей і їх запровадження, так чи інакше викликає повернення до поглядів і практики минулого, тому фактичний життєвий досвід Д. Іващенко, його активна громадянська позиція є актуальними. У Дмитра Іващенко мала бібліографія праць, але велика біографія, де майже кожен порух душі вливався краплинами до резервуару національного або й людського культурного надбання, загального знання.

Список використаної літератури

1. Архів ВКМ. Інв. № КДФ, 16-269.
2. Вербич В. О. Диво незбагненне : поезії / В. О. Вербич. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 84 с.
3. Іващенко В. Л. Краса і біль Золочівки. Історико-краєзнавче видання / В. Л. Іващенко, М. М. Юхта. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – 296 с.
4. Архів ВКМ. Іващенко Д. П. Щоденник (з 12.11.1965 – до 12.11.1966 р.)
5. Лис С. В. Слово поза цензурою: самвидав як феномен культури і суспільно-політичної думки 1960-х – 1980-х років (Західна Україна) : монографія / С. В. Лис – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2008. – 76 с.
6. Потурай О. Школа вчить, виховує – життя / О. Потурай // День. – 1999. – 11 верес. – № 167.
7. Реабілітовані історією : у 27 т. Т. 1. Волинська область / авт. кол. : М. М. Кучерепа (кер.), Вісин В. В., Ленартович О. Ю. та ін. – Луцьк : ВАТ «Волин. обл. друк.», 2010. – Кн. 1. – 974 с.
8. Сверстюк Є. Волинська аудиторія шістдесятників / Є. Сверстюк / Волинь. – 2010. – 25 берез., 27 берез. – № 33, 34.